3.2. İslam Medeniyetinin Beşiği Olan Şehirler

Fark Edelim

Müslümanlar adildi. Çünkü Hz. Peygamber diğer ülkelerin insanlarına iyi davranılmasını tembih etmişti. Müslüman komutan Halid bin Velid Şam halkıyla Müslümanların o tarihten sonra sadık kalacağı şartları içeren adil bir antlaşma imzalamıştır. Bu şartlar öncelikle Hz. Peygamber ve daha sonra ilk halife Hz. Ebu Bekir'in bir şehri alan fatihin nasıl davranması gerektiği konusundaki inançlarına dayanıyordu. Hz. Ebu Bekir: "Kimseyi sakat bırakmayın." diye emretmişti. "Çocukları, yaşlı erkekleri ve kadınları öldürmeyin. Hurma ağaçlarına zarar vermeyin ve yakmayın. İnsanlar ve hayvanlar için meyve veren ağaçları sakın kesmeyin. Koyun ve develeri öldürmeyin. İhtiyaç için saklayın, koruyun.

(Ahmed İsa, *Müslümanların Rönesansa Katkısı*, 43)

Yukarıdaki metne göre Müslümanlar şehirleşmede hangi hususlara öncelik vermiştir?

İslamiyet, fetihler, göçler, âlimler ve tüccarlar eliyle kısa sürede Uzak Doğu'dan Atlas Okyanusu'na, Avrupa'nın içlerinden Afrika'nın güneyine kadar geniş bir alana yayılmıştır. Müslümanlar, İslam'ın izzetini, ilmini, hikmetini ve irfanını farklı coğrafyalardaki şehirlere taşımıştır. Şehircilik faaliyetleriyle birlikte harap olmuş beldeler gelişmiş, mamur hâle gelmiştir. Her din ve kültürden insanlar bu şehirlerde yüzlerce yıl huzur içinde yaşayabilmiştir.

İslam coğrafyasında yer alan; Mekke, Medine, Kudüs, Kufe, Kahire, Şam, Halep, Bağdat, Kurtuba, Sana, Marakeş, Tunus, Fas, Kayravan, Tlemsen, Timbuktu, Semerkant, Buhara, Belh, Herat, Kazan, Musul, Bursa, İstanbul, Saraybosna, İsfahan, Yezd, Şiraz, Kabil, Lahor, Delhi, Agra gibi şehirlerde İslam medeniyetini temsil eden seçkin eserler ortaya konmuştur.

Görsel 6.7: Kurtuba El-Hamra Sarayı (İspanya)

İslam kültür ve medeniyetinde, taşıdığı değer ve özellikler bakımından Mekke, Medine, Kudüs, Kurtuba ve İstanbul öncelikli bir yere sahiptir.

Mekke: Dağların arasındaki susuz bir vadide kurulmuş, zemzem ile hayat bulmuş, Kâbe'nin inşasıyla ile birlikte şehre dönüşmüştür. Allah'a (cc) kulluk maksadıyla inşa edilen ilk mabet Kâbe buradadır. Hz. Peygamber'in batılla mücadelesine bu şehirde başlaması ve İslam medeniyetinin ön hazırlığının burada yapılmış olması Mekke'nin tarihî önemine işaret eder.

Mekke Müslümanların son kıblesi Kabe'nin yer aldığı kutsal bir şehirdir. İslam dünyasında ilmî faaliyetlerin gerçekleştiği ilk merkezlerdendir. Hac farizası sayesinde dünya Müslümanlarının yılda bir kez toplanıp meselelerini müzakere etme imkânı bulduğu ortak mekândır. **Harem** kılınarak Allah (cc) tarafından koruma altına alınmış,[14] hiçbir zaman yabancı hâkimiyeti altına girmemiştir.

Medine: Peygamber şehridir. Kapılarını, Hz. Peygamber'e savaşsız açmasından dolayı Kur'an'la fethedilmiş şehir kabul edilir. Hz. İbrahim'in Mekke'yi harem yaptığı gibi Medine de Hz. Peygamber tarafından harem yapılmış, gayrimüslimlerin şehirde ikametine izin verilmemiştir.[15] İslam şehirlerinin kalbi ve merkezi sayılan Mekke ile Medine'ye **Haremeyn** adı verilmiştir.

Medine, İslam ve dünya tarihinde bir dönüm noktası olan Hicret'in yurdudur. Mescidi, çarşısı, yönetim birimleri Hz. Peygamber tarafından kurulmuştur. İslam Devleti'nin ilk başkentidir. Ensar ve muhacir burada kardeş kılınmıştır.[16] Hz. Peygamber tarafından şehirdeki kabileler arasındaki ihtilaflar giderilmiş, Müslümanlara mahsus bir hayatın ve medeni toplumun temelleri bu şehirde atılmıştır. İslam medeniyetinin altın çağı olan Asrısaadet bu beldede yaşanmıştır.

Görsel 6.8: Mescid-i Nebevi ve Hz. Peygamber'in aydınlanmış şehri (Medine)

Medine, İslami ilimlerin doğup geliştiği ve ilmî ekollerin oluştuğu bir şehirdir. Şehri yöneten iktidarlar bu aydınlanmış şehre büyük hürmet göstermişlerdir. Mescid-i Nebevi'nin genişletilmesi ve bakımının yanında, mescit, medrese, tekke, zaviye, sebil, imaret ve vakıflar kurmak suretiyle şehirdeki Müslümanların ihtiyaçlarını gidermişlerdir. İslam ülkelerinin hükümdarları, Mekke ve Medine'ye her sene **surre alayları** göndererek bu beldelere gereken hürmeti göstermişlerdir. Şehre gösterilen ihtimam ve şehrin manevi havası, Medine'yi İslam coğrafyasında yaşayan Müslümanların çekim merkezi hâline getirmiştir.

14 Ankebut suresi 67. ayet.
15 Bozkurt, Küçükaşçı, "Medine", 28/306.
16 Haşr suresi 9. ayet.

Kudüs: Kudüs, Kur'an'da mukaddes toprak, iyi, güzel bir yer olarak nitelenmiştir. Müslümanların ilk kıblesi Mescid-i Aksa bu şehirdedir. Miraç mucizesinin mühim bir noktasıdır.[17] Yeryüzünde ziyaret edilebilecek üç mescitten biri olan Mescid-i Aksa burada yer alır. Peygamberlerin Müslümanlara emaneti olan bir şehirdir.

Görsel 6.9: Kudüs

Adının ortak manası barış ve kutsal olan Kudüs, Babil, Roma ve İskender Dönemlerinde yıkım ve zulümlere uğramıştır. Hz. Ömer Dönemi'nde savaşsız teslim olan şehirde bir cami inşa edilmiş, halka mal ve can güvencesi verilmiş, din ve ibadet hürriyeti tanınmıştır.

Araştıralım

Kudüs'ün geçmişi ve günümüzdeki durumuyla ilgili poster ve sunum hazırlayınız.

Müslüman yöneticiler, şehrin imarına ve İslami kimliğinin korunmasına büyük önem vermiştir. Osmanlılar Dönemi'nde, Kubbetüssahra'nın onarımı, bugün hâlen ayakta olan surların yapımı, su kanalları açılması, vakıflar kurulması, Kudüs'e gösterilen hürmettendir. XVII. yüzyılda şehirde, çoğunluğu oluşturan Müslümanlardan başka Yahudi, Frenk, Rum, Ermeni, Maruni, Gürcü, Kıpti, Habeş ve Keldaniler gibi etnik unsurlar bir arada yaşamaktaydı.[18] Şehirdeki bir arada yaşama bilinci, Osmanlının Kudüs'ten çekilmesiyle ortadan kalkmıştır.

17 bk. İsra suresi 1. ayet.
18 Harman, "Kudüs", 26/323-338.

Bağdat: Medinetüsselam, Kubbetülislam ve Darulhilafe gibi isimleriyle meşhur olmuştur. Abbasi halifesi Ebu Cafer Mansur şehri kurarken âlimler ve devlet adamları arasından, fazilet, adalet, fıkhi yeterlilik, emanet ve hesap işlerinde temayüz etmiş kişilerden bir kurul oluşturarak inşaat faaliyetinin bu heyet gözetiminde yürütülmesini istemiştir.[19] Bağdat şehir plancılığı açısından örnek bir şehirdir. Bağdat'ta ilk olarak cami, saray ve çarşı inşa edilmiş, şehir merkezinin her tarafa eşit uzaklıkta olması ve kolayca kontrol edilip korunması için daire şeklinde planlanmıştır.[20]

Bağdat, İslam medeniyetinin en önemli merkezlerinden biridir. İlim ve sanat alanında verilen eserler, Avrupa'daki ilim ve sanat faaliyetlerini de etkilemiştir. Şehrin zengin çarşılarında dünyanın her tarafından gelen ürünler satılmış, Semerkant, Merv, Buhara, Belh ve Harizm'den gelen tüccarlar şehrin büyümesine katkı sağlamıştır. Sarayları muhteşem dekorasyonlarla süslenmiştir. Her iki yüz hane için bir hamam inşa edilmiştir.

İslam medeniyetinin bu ihtişamlı şehri, tarihi boyunca ağır bedeller ödemiştir. Seller, yangınlar, kıtlıklar ve veba salgını gibi afetlerden başka istilalar, din ve mezhep ihtilafları, mezhep çatışmaları, işgaller çok sayıda insanın ölümüne, güç ve servet kaybına ve şehrin tahrip olmasına yol açmıştır. Moğolların 1258'deki saldırıları ve son yüzyılda Batılılar tarafından işgal edilmesi, halkı, âlimleri, eserleriyle tüm birikiminin yok edilmesine ve sömürülmesine yol açmıştır.

Görsel 6.10: Sultan Hasan Camii ve Medresesi (Kahire)

Kahire: Mısır'ın fethinden sonra Hz. Ömer tarafından bir garnizon şehir olarak Fustat (Kahire) kurulmuştur. Fustat, İslam şehirlerinin tipik bir örneğidir. Caminin çevresinde mahalleler konumlandırılmıştır. X. yüzyıldan itibaren düşmanlarını kahreden, ezip geçen anlamında Kahire olarak isimlendirilmiştir. Kahire, bir ticaret merkezi ve liman şehridir. Doğu-batı arasındaki baharat ticaretinin ana kavşağı konumundaydı. Zenginlik, hayat kalitesi ve büyüklük bakımından Avrupa ve Asya'daki önemli şehirlerden biriydi. Seyyah Felix Fabri, Kahire'yi bütün dünya şehirlerinin en büyüğü ve meşhuru, dünyadaki en harika şehir olarak tanımlamıştır.[21]

19 İsmail Yiğit, "Bağdat", 4/19.
20 Ed-Duri, "Bağdat", 4/425-433.
21 Es-Seyyid, "Kahire", 26, 175.

Bağdat Moğol İstilası'na maruz kalınca, Abbasilerin hilafet merkezi Kahire'ye intikal etmiş ve Kahire İslam âleminin dinî merkezi hâline gelmiştir. El- Ezher Camii, Hâkim Camii, Darülhikme, Kalatülcebel, Sargatmış Medresesi, I. Baybars Camii, Nasıriyye Medresesi önemli eserlerindendir. Bugün, şehre modernliğin etkilerini dikkate almadan bakıldığında, İslam şehir ruhunu koruduğu görülecektir.[22]

Kurtuba: İspanya'da Fenikeliler tarafından kurulmuştur. Ünlü Latin şairi Martialis şiirlerinde bu şehri övmüş, Avrupalılar dünyanın mücevheri, Araplar da Endülüs'ün gururu demişlerdir. Endülüs Emevilerinin başşehridir. İslam medeniyetini Batı'da temsil eden şehirlerden olan Kurtuba, bir ilim ve sanat merkezidir. Kurtuba'yı Batı İslam dünyasının merkezi hâline getirmek amacıyla inşa edilen Kurtuba Ulu Camii Endülüs dinî mimarisinin en tanınmış ve en büyük eseridir.

Görsel 6.11: Kiliseye çevrilmiş olan Kurtuba Camii bölge halkı arasında Mezquita (mescit) adıyla tanınmaktadır. (İspanya)

Bilgi Notu

İslami Dönem'de Kurtuba, çağdaşı İstanbul ve Bağdat veya bugünün birçok kozmopolit yerleşim merkezi kadar karışıktı. Nüfusu Araplar, Frenkler, Slavlar, Suriyeliler, Berberiler, Grekler, Gotlar, İspanyol ve Batı Afrika kökenli zencilerden oluşuyor, pazarlarında dünyanın her yerinden gelen her zevke uygun mallar sergileniyordu. Avrupa'nın en zengin ve medeni şehriydi. Avrupa'da cadde aydınlatması ve hamamları olan ilk şehirdi. Şehirde iki yüz bin ev, altı yüz cami ve medrese, sekiz yüz hamam, elli hastane ve çeşitli sanayi tesisleri vardı. II. Hakem'in yaptırdığı kütüphanede dört yüz bine yakın kitap bulunduğu söylenir. X. yüzyılın sonlarında bir ilim merkezi hâline gelerek Avrupa, Kuzey Afrika ve hatta Asya'dan ilim adamlarını kendine çekmiştir.

(Thomas B. Irving, "Kurtuba", 26/452)

İstanbul ve Osmanlı şehri: Roma İmparatoru Konstantin tarafından IV. yüzyılda kurulan İstanbul, dinî, kültürel ve ticari merkez olmuştur. İstanbul'u gezmek, görmek bir imtiyaz sayılmış, seyyahlar, bu muhteşem şehrin güzelliklerini, mimari eserlerini, çarşılarını eserlerinde detaylı şekilde anlatmıştır.

Tarih boyunca birçok defa kuşatılan İstanbul, II. Mehmet tarafından fethedilmiştir. Fatih Sultan Mehmet Ayasofya'yı camiye çevirerek İstanbul'un İslam şehri olması yolunda ilk adımı atmıştır. Osmanlılar, kurdukları binlerce vakıf

22 Haider, *İslam Mimarisi ve Şehirciliği*, 777-789.

aracılığıyla İstanbul'u bir İslam şehrine dönüştürmüştür. İstanbul, en ihtişamlı günlerini Osmanlı Devleti zamanında yaşamıştır. Bursa, Edirne, Halep, Kudüs, Bağdat gibi İslam şehirlerinin özelliklerini barındıran İstanbul, Osmanlı şehrinin en özgün modelidir.

Görsel 6.12: Rumeli Hisarı (İstanbul)

İstanbul, insanlık tarihinde müstesna bir kültür ürünüdür.[23] Şehirde uygulanan mimari standartlar, ilmin, ilahi erdemin ve insanın katkısıyla, **başmimar** tarafından tasarlanmıştır.

Şehrin oluşumunda ve teşkilatlanmasında belirleyici unsur vakıflardır. Sadaka taşları, kuş sarayları, sebilleri, hamamları, imarethaneleri ve camileriyle İstanbul, bir vakıf şehridir.

Günümüzde Şehir: Sanayi İnkılabı, şehirlerin fiziki ve sosyal yapılarında, kültüründe ve insan ilişkilerinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Batı medeniyetinin dönüm noktalarından biri olan bu olayla birlikte, kamu binaları, iş merkezleri, sanayi tesisleri, cadde ve meydanlar, müzeler, sinema ve tiyatrolar şehirlerin yeni eserleri olmuştur. Bu yeni şehir, modern, endüstriyel dünya görüşünün ve hayat tarzının değerleri doğrultusunda gelişmiştir.

Görsel 6.13: Safranbolu

Sanayi İnkılabı'yla birlikte siyasi, ekonomik ve askerî anlamda yaşanan gelişmeler İslam şehirlerini maddi ve manevi olarak olumsuz etkilenmiştir. Şehirlerin tasarımında İslami üslup ve tekniklerden ziyade Batı mimarisi ve sanatının örnek alınmaya başlanmıştır. Manevi değerlerden uzaklaşılması da şehirlerdeki değişimin, hayatın her safhasında yaşandığını göstermektedir.

Tartışalım

İslam medeniyetinin birikiminin sonraki kuşaklara aktarılması, Müslümanların yaşadıkları şehirlerin geleceğini nasıl etkiler? Tartışınız.

İslam şehirlerini etkileyen olumsuz yaklaşım, şehrin manevi kimliğinden giderek uzaklaşması ve dünyevi ihtiyaçlar doğrultusunda biçimlenmesidir.[24] Cami, şehrin merkezi olmaktan çıkmış, onun yerini modern şehrin yeni sembolleri

23 Cansever, *Osmanlı Şehri*, 87.
24 Tuna, "İdeal Şehir Üzerine Düşünceler", 58.

olan gökdelenler, eğlence ve alışveriş merkezleri almıştır. İslam medeniyetinin köklü eserlerini barındıran İslam şehri turistik bir nesneye dönüşmüştür. Şehrin, geçmişin birikimiyle bugünü birleştiren mekân olma özelliği zayıflamıştır. Şehre ait olma; dolayısıyla yaşadığı mekânı koruyup sahiplenme bilinci yaralanmıştır.

Görsel 6.14: Tarihî şehirlerin yerini dikey olarak büyüyen modern şehirler almaktadır.

Bilgi Notu

İslam medeniyetinin sınırlarına dahil ettiği ülkelerde kısa sürede büyük ve kozmopolit şehirler kurması, Medine modelinin farklı tatbikleri olarak görülmelidir. İslam'a giren göçebe halkaların yerleşik hale gelmesi de aynı sürecin bir devamıdır. Şüphesiz göçebe topluluklar varlıklarını İslam döneminde de devam ettirdiler. Fakat yerleşik şehir hayatı, başat model olarak öne çıkmış ve Orta Asya'dan Balkanlara uzanan büyük bir şehirlerarası ağın kurulmasını sağlamıştır. Şehrin sunduğu ekonomik, kültürel, bilimsel ve estetik imkânlar, zaman ve mekân tasavvurunda yeni inkişaflara zemin hazırlamıştır. İslam medeniyetinde kurulan şehirler farklı Müslüman toplulukların etnik, kültürel ve sanatsal katkılarıyla zenginleşmiştir. Bunun neticesinde Arap Yarımadası, Kuzey Afrika, Türk dünyası, İran, Afrika, Asya ve Balkanlar'da inşa edilen şehirler büyük bir çeşitliliğe ve çoğulluğa sahip olmuşlardır. Bir İslam şehri olan Bağdat, yine bir İslam şehri olan Kurtuba'dan belli yönleriyle ayrılır. Aynı şekilde Timbuktu ile Semerkant, Fez ile İstanbul arasında estetik ve topoğrafik farklılıklar vardır. Fakat netice itibariyle bunların hepsi İslam medeniyetinin sunduğu şehirli hayatın imkanlarını en üst düzeye taşımış ve üretken ve dinamik yaşam alanları olarak insanlık tarihinde mümtaz bir yere sahip olmuştur.

(İbrahim Kalın, "Barbar, Modern, Medeni Medeniyet Üzerine Notlar", 289)

Bilgi Notu

Tabloda boş bırakılan kısımları araştırarak tamamlayınız.

ŞEHİR	YER ALDIĞI ÜLKE	İSLAM MEDENİYETİNİ TEMSİLDE ÖN PLANA ÇIKAN ÖZELLİĞİ
Kudüs		
Bağdat		
Kurtuba		
Kahire		
İstanbul		
Mekke		
Medine		

Günümüzde, gelişmiş ülkelerin şehirlerinde yaşayan çok sayıda insan barınma imkânından yoksundur. Bu şehirlerde alınan yasal tedbirlere rağmen güvenlik konusunda sıkıntılar yaşanmaktadır. Fakirlik, işsizlik, evsizlik, göçmenlik, ırkçılık, şiddet gibi sosyal, maddi ve manevi sorunlar yaşanmaktadır.

Görsel 6.15: İslam şehirleri cami merkezlidir. (Selimiye Camii/Edirne)